

“Gəyənin səsi”

İnşaatçı-mühəndis Mərkəz Çərkəz oğlu Paşayev avtobiografik məzmunlu “Gəyənin səsi” (“Təknur”, 2019) romanı ilə oxucuların görüşünə gəlib. Belə ki, əsərin mərkəzində dayanan rəis Mərdan Paşalı obrazı elə müəllifin - Mərkəz müəllimin özünün həyatdakı prototipidir. Mən Mərkəz müəllimi yaxşı tanıdığım üçün-hansı işin, peşənin sahibi olduğunu bildiyim üçün qəti olaraq bu qənaətdəyəm. Bundan başqa, romanda adları keçən Əmirxan surəti müəllifin babası Əmir Paşa oğlunun, Xatun xanım surəti nənəsi Xasa Seyidalı qızının, Cavanşir surəti atası Çərkəz Əmir oğlunun, Ceyran obrazı isə müəllifin anası Səlbina Alhüseyn qızının həyatdakı prototipləridir.

Kitabın adında ifadəsini tapan Gəyən sözü də Cəbrayıl rayonunda nəhayətsiz geniş bir əraziyə el tərəfindən verilmiş bir düzün adıdır. Qubadlıda Yazı düzü, Beyləqanda Mil düzü, Aran bölgəsində Muğan düzü, Füzulidə Haramı düzü (hətta Cocuq Mərcanlıda Şamlıq ifadəsi var ki, otlanaq, düz, öyrüş yeri mənasında işlənir) kimi adlarla tanınan düzəngahlar, ucsuz-bucaqsız çöllər vardır. Mərkəz müəllim romanda göstərir ki, “Ziyarət dağının, Tumas Atanın ətəklərindən başlayaraq Araz çayına dirənənədək uzanan Gəyən düzünün qərb əraziləri Həkəri çayı ilə həmsərhəddir” (səh.7).

Qeyd edim ki, müəllif özü də Gəyən düzü deyilən ərazidə salınmış Qovşudlu kəndindəndir. Bu amili də əsərində xüsusi olaraq diqqətə çəkib: “Qədim türk millətinin Qıpçaq çöllərində məskunlaşıb köçəri həyat tərzini keçirən tayfalarının qollarından biri olan Qovşudlu elatı ta qədimdən Gəyən düzündə məskunlaşıblar. Qovşudlu elatı əsasən heyvandarlıqla məşğul olublar. Yazda, payızda Gəyən düzündə olublar, qışda nisbətən isti bölgələrdə - Mil, Muğan düzlərində qışlayıb erkən yazdan başlayaraq ta payızın əvvəlinə kimi qədim yurd yerləri - qərbi Azərbaycanıdakı yaylaqlarında yaylayıblar.

Gəyən düzü böyük əraziyə malikdir: Şimaldan Tumas ata dağının ətəklərindən başlayaraq Qərb sərhədi Həkəri çayı boyunca Araza qədər uzanır. Şərqdən Cəbrayıl çaylağına söykənərək Araz çayına dirənənə qədər, cənubdan isə Araz çayı ilə həmsərhəd olan əraziləri əhatə edir. Gəyən düzünün ərazisindən daimi sulu çay axmadığından bu ərazilərdə yaşayanlar və elat camaatı susuzluqdan daimi əziyyət çəkiblər.

Qovşudlu elatı da bu ərazilərin daimi yaşayanları olduğundan vəziyyətdən çıxış yolu axtarırlar. XVIII əsrin ortalarında Gəyən düzünün İnçə çay çaylağına söykənən və “Burun” deyilən ərazidə yeraltı su mənbələrinin - sızqa bulaqlarının olduğunu aşkarlayırlar, bu ərazini özlərinə daimi yaşayış məskəni edirlər, kənd salmağa başlayırlar.

İmkanlı elat ağsaqqalları İrana səfər edirlər, kankanlar dəvət edib kəhriz qazdırmağa başlayırlar. Gərgin əməyin nəticəsində böyük su ehtiyatı olan ilk kəhriz istifadəyə verilir. Şadlıq içində olan camaat çoxlu qurbanlar kəsir, bayram edirlər. Kəhrizin suyunun hədsiz bol olduğunu gören kənd camaatı kəhrizə “Nəhəng” adı verirlər. Sonralar zaman keçdikcə Nəhəng sözü təhrifə uğrayıb, həmin kəhrizə Nəhət adı da deyiblər. O vaxtdan etibarən Qovşudlu elatı həmin ərazidə ilkin

olaraq yeraltı qazmalardan olan daimi yaşayış yeri - kənd salıblar - Qovşudlu kəndini.

Qovşudlu kəndində sayılıb-seçilən bir neçə tayfa olub. Xatun xanımın qaynatası Paşa da bu tayfalar içində xüsusi yeri olan, təmkinli, uzaqgörən ağsaqqalları ilə seçilən Böyük Mirimli tayfasının orta nəslinə mənsub idi. Böyük var-dövlət sahibi olub, bir neçə qoyun-quzu sürüsü, xeyli mal-qarası, at ilxısı, karvanbasar sayda dəvələri var idi. Paşa kişi həm də böyük səxavət sahibi olub, evsizlərə, imkansızlara, ehtiyacı olanlara daimi əl tutub. At həvəskarı olduğundan at ilxısına özü nəzarət edərmiş, ilxıdakı atların hər birinin şahə qalxmasına, ayaq döyməsinə, kişnərtisinə diqqət yetirərmiş, kəndin gün çıxar qənşərindəki böyük düzənlikdə at cıdırı olub. Hər gün tezdən özü mindiyi kəhər atlarla, xüsusilə sevimli qara kəhəri ilə o cıdırda qaçış edərmiş, müxtəlif hərəkətlər göstərmiş. Qulanların, dayların yetişən vaxtında onların miniyə öyrədilməsində ilxıçılar çətinliklə üzləşəndə Paşa kişi onların köməyinə çatarmış. İlxiçilərin minməyə cürət edə bilmədiyini qulanları, dayları nəzarətə götürüb bəllərinə atdanarmış, onları özü əhliləşdirərmiş, bu sahədə böyük səriştə sahibi imiş”.

Əsərdən gətirdiyimiz bu parça da bir daha onu göstərir ki, Mərkəz Paşayev bu kitabında özünün doğulub yaşadığı, böyüyüb araya-ərsəyə yetdiyi və işləmiş olduğu Gəyən torpağını, Gəyən düzünü təsvirə gətirməklə bir ziyalılıq missiyası nümayiş etdirib, öz eli-obası üçün bir ədəbi abidə yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bunun üçün də o, hər şeydən əvvəl, özünün ömründən keçənləri və yaddaşına köçənləri ümumiləşdirmiş, özündən əvvəlkilərinin, yənisələflərinin xatirəsi işığında bu günkü və gələcək nəsllər bir ədəbi məktub - sənədli roman ünvanlamışdır. Bu kitab müəllifin həm də öz camaatı qarşısında, eli-obası yolunda bir övladlıq hesabatıdır ki, “mən bu dünyada nələr eşidib-nələr gördüm” sualının qarşılığını - cavabını vermişdir. Ona görə ki, M.Paşayev yaddaşında iz buraxan hər bir anı həssaslıqla kitabın səhifələrində əks etdirmişdir. Belə ki, “Burun” deyilən ərazidən tutmuş Nəhət kəhrizinə kimi toponimik səciyyə daşıyan bütün yer-yurd adlarını, yaxud Paşa kişinin Böyük Mirimli tayfasına mənsub olmasını və s. əsərdə məxsusi şəkildə qeyd etməsi müəllifin qan-gen yaddaşını ədəbi hadisə kimi gələcək nəsillərin hafizəsinə əbədi yazdırmaq istəyinin göstəricisidir. Ona görə də Mərkəz müəllim əsərində xalq danışığı dilinin canlı koloritini qoruyub saxlayır, xalq həyatı ilə ilgili olan məişət lövhələrini təsvirdə canlandırır. Bu nöqtəyənəzərdən düşündükdə “Gəyənin səsi” romanı həm də tədqiqatçılarımıza folklor-etnoqrafik yönli detallarla bağlı gərəli məlumatlar verir.

“Xatun xanım əl-ayaq etməyə başladı, çuvaldan un gətirdi, xəmir elədi, xəmirin üstünü örtüb çırpı yığmağa yollandı, xeyli təzək topladı, qışdan qalma qoyun kərməsindən bir neçəsini gətirdi, sacı quraşdırdı, altına od vurdu. Yuxa çörəyi salmağa başladı. Gün batmağa xeyli qalmışdı, iyirmi bükümə qədər yuxa çörəyi saldı. Sonra üç ayaqlı çatmanı gətirib dəyənin qabağında quraşdırdı. Son həftədə yığıb-topladığı qatıqları çatıdan asılan nehrəyə boşaldıb

çalxalamağa başladı. Mərdan da nənəsinin yanını kəsdirib nehrənin yırğalanmasına tamaşa edərək əlini nənəsinin əlinin üstünə qoyaraq nehrənin çalxalanmasına öz aləmində kömək etməyə başladı. Gün təpələr arxasına keçəndə, Xatun xanım nehrəni açdı, xeyli nehrə yağdı. Nehrənin ayranını dəyənin həndəvərindəki toyuq -cücənin qablarına tökdü.

Xatun xanım axşamdan bəzi bar-barxananı fərməşlərə qablaşdırmağa başladı, əl-ayaqda işlədilanləri və yol azuqələrini xurcunun gözlərinə yığıb çadırın çubuğuna şöykədi. Gündüz çox əlləşdiyindən yorğun idi, mürgü onu tutdu. Səhər obaşdan ayıldı Xatun. Nəvəsi Mərdan mışıl-mışıl yatırdı, ehmalca donunu başına atıb belini bağladı, alaçıqdan bayıra çıxdı. Arxac boş idi, çobanlar və Qədir qoyun-quzu sürülərini geçə yaylıma aparmışdılar. Xatun xanım küzdəki təzəcə doğulmuş quzulara baş çəkdi, körpə buzovları analarının altına buraxdı, toyuq-çücəyə yem atdı, çadıra qayıdıb samovara od saldı.

Gün xeyli qalxmışdı, səma tam aydın idi, sürünü yaylıma aparən çobanlar öyrüşdən qayıtmışdılar. Səhər-səhər çay içib çörək yedilər, düşərgəni tam nəzərdən keçirdilər, köçü tərpətməyə hazırlıq işlərini yoxladılar.

- Ay ana, sən yır-yığış işlərini tam görmüsənmi? -dilləndi Qədir.

- Hə, ay bala, hər şey öz qaydasındadır, fərməşləri, ağır yükləri dəvələrə yükləməyə kömək lazımdır, yerdə qalan xırda-paraları özüm qaydasına qoyacağam.

Gün öyləndə Gəyəndəki yurd yerlərindən tərpəndilər. Xatun xanım kəhər ata minib nəvəsi Mərdanı da qucağına aldı. Bir müddət obanın kiçik dəvə karvanının yedəyindən yapışdı, sarvanlıq elədi. Maya dəvənin köşəyi dinclik bilmirdi, oynaqalayır, ora-bura qaçırdı. Köşəyin bu hərəkəti Mərdanın diqqətindən qaçmırdı:

- Ay nənə, bu balaca dəvə niyə ora-bura çox qaçır?

- Mərdan, o balaca dediyin dəvəyə köşək deyirlər, bax o köşək bizim ev yükümüzü yığdığımız maya dəvənin - yəni ana dəvənin balasıdır.”

Göründüyü kimi, bu parçada bir elat köçü, tərəkəmə əhlinin həyat tərzini, məişəti maraqlı bir tərzdə nəql olunur, lazımi informasiyalar verilir.

Beləcə, “Gəyənin səsi” Gəyən əhlinin ədəbi müstəviyə gətirilmiş səsi-sorağı kimi Mərkəz Paşayevin qələmindən təqdim olunur. Gəlin Gəyənin səsinə dinləyək, eşitdiyimiz səsin hənirinə-istisinə yığışaq, əzəli-əbədi torpaqlarımız olan Gəyən çöllərində fırvan yaşayışımızı davam etdirək. Elə Mərkəz müəllimin də “Gəyənin səsi” bizlərə bu çağırışı edir!..

Şakir Əlifoglu